

Anita Peti-Stantić
Univerza v Zagrebu

Zunajjezikovna zgodovina jezika: Kopitar in Gaj

Avtorica primerja jezikovne (in nacionalne) koncepte Jerneja Kopitarja in Ljudevita Gaja, dveh najbolj imenitnih osebnosti v novejši zgodovini slovenskega in hrvaškega naroda, ter razlaga pomen zunajjezikovne zgodovine in njenega vpliva na ustvarjanje podobe knjižnih jezikov na južnoslovanskem prostoru. Metodološki okvir za primerjanje njunih konceptov je ločevanje med znotrajjezikovno in zunajjezikovno zgodovino, v okvirih katere sta oba, Kopitar in Gaj, načrtovala in na različne načine poskušala pridobiti somišljenike za svoj koncept knjižnega jezika v modernem smislu in njegovega usposabljanja za izpolnjevanje različnih funkcijskih zvrsti.

1 Uvod

Zgodovina in jezik sta pojma, ki zajemata preklaplajoče se pomene v življenju vsakega človeka. To je še posebej opazno, ko primerjamo življenjsko in intelektualno usodo tistih, ki so kot Kopitar in Gaj¹ na podlagi svojega razumevanja izoblikovali stališča ter v znatni meri vplivali na odnos celih

¹ *Jernej Kopitar* (Repnje 1780 – Dunaj 1844). Kot je znano, so se pomembne postaje Kopitarjevega življenja začele leta 1799, ko je prišel kot domači učitelj v družino plemenitega barona Žiga Zoisa, ki je pozneje imel zelo velik vpliv na njegovo nadaljnjo usodo. Po šolanju v Ljubljani je na Dunaju študiral kemijo, mineralogijo in tehnologijo, potem pa od leta 1808 tudi pravo (poslušal je dve leti predavanja o teoretičnih in zgodovinskih pravnih vprašanjih), nato je postal kustos v dvorni knjižnici na Dunaju. Celotno življenje je navezoval stike z najpomembnejšimi evropskimi intelektualci svojega časa in organiziral slovansko omizje, v katerem se je naučil nekaj slovanskih in nekaj neslovanskih jezikov. — *Ljudevit Gaj* (Krapina 1809 – Zagreb 1872). Po izobraževanju v domačih krajih je Gaj študiral filozofijo na Dunaju in v Gradcu ter pravo v Pešti (1829–1931). V Leipzigu je leta 1834 doktoriral iz filozofije, toda že kot študent v Budimu (1830) objavil slovito *Kratko osnovo* in postal osrednja osebnost glavnega obdobja hrvaškega prerodnega gibanja. Med njegovimi največjimi zaslugami so ustanovitve prvih hrvaških prerodnih političnih časopisov in književnega lista (1835) ter organiziranje lastne tiskarne (1838). Čeprav ni veliko pisal, je njegova aktivnost in sposobnost zbiranja enakomislecev prispevala k temu, da se hrvaški prerod vedno povezuje z njegovim imenom.

skupnosti do jezika in naroda ali nacije.² Namen pričujočega prispevka je primerjanje nekaterih prvin njunih konceptov.

Koncepti, ki jih obravnavam, so razumljeni kot zunajjezikovne³ prvine oblikovanja jezika, posebej knjižnega, s katerimi sta se oba, Kopitar in Gaj, ukvarjala celo svoje življenje. Gre za samoumevno odločitev, saj je bilo treba v času njihove dejavnosti določiti položaj in funkcije slovanskih jezikov v okvirih državnopravnih skupnosti, v katerih so živeli slovanski narodi. Največje razlike v Kopitarjevi in Gajevi konceptualizaciji aktualne (južno)slovanske resničnosti se kažejo v pojmovanju zgodovinskega in jezikovnega položaja ter v razumevanju pomena tega položaja za pravico do spremembe, kar bom poskusila dokazati z analizo citatov iz njunih del.

2 Zgodovina in jezik – predvsem južnoslovanski

Če zgodovino razumemo kot

1. vrsto družbenih dogodkov v preteklosti, se zastavlja vprašanje o tem, katere dogodke v preteklosti zajema zgodovina – vse, ali samo nekatere, relevantne; če so samo relevantni, se potem zastavlja vprašanje, kdo določa, kateri dogodki so relevantni in na podlagi katerih kriterijev; v obravnavi odnosa med Kopitarjem in Gajem so ta vprašanja še zlasti provokativna zato, ker je danes znano veliko njunih »skrivnih« aktivnosti, ki so v veliki meri določale njuna dejanja;
2. kronološko klasifikacijo preteklosti, ostaja odprto vprašanje o razumevanju klasifikacije, posebej o absolutni in relativni kronologiji;
3. znanost, ki raziskuje, preučuje in tolmači politično, kulturno, jezikovno, umetniško preteklost neke skupnosti,⁴ ostaja odprto vprašanje o kriterijih, ki zagotavljajo objektivnost.

Jezik večinoma opredeljujemo kot:

² O odnosu naroda in/ali nacije in jezika v ideološkem smislu več v Pavlič, Peti-Stantić, Erdeljac (v tisku).

³ Zunajjezikovni odnosi so odnosi med jezikom in jezikovno skupnostjo. Za izoblikovanje knjižnega jezika so najbolj pomembni elementi jezikovne politike ter načrtovanja jezikovnega statusa in korpusa. V tem kontekstu je treba zgodovino jezika razumeti kot del splošne zgodovine, posebej zgodovine kulture nekega naroda. — Znotrajjezikovni odnosi so odnosi med jezikovnimi elementi, ki sodijo na različne jezikovne ravni – na fonološki ravni je to repertoar fonemov in fonoloških sprememb, npr. glasovnih zakonov, na morfološki so to vse prvine besedoslovja in oblikoslovja, na skladijski tudi vse prvine oblikovanja sintagem in stavkov v nekem jeziku. Zgodovina jezika se v tem kontekstu razume kot zgodovina sprememb jezikovnih oblik.

⁴ Nekateri zgodovino v tem pomenu imenujejo historija.

1. orodje medsebojnega sporazumevanja med ljudmi, vendar se je treba zavedati, da je na ta način razumljen jezik samo del splošne teorije komunikacije, in/ali
2. sistem med seboj povezanih elementov, čeprav ne smemo pozabiti, da obstajajo tudi drugi podobni sistemi, predvsem v naravoslovnih vedah.

Knjižni jezik je samo ena oblika tako razumljenega jezika. Knjižni jezik lahko določimo kot posebej izoblikovan in vedno normiran sistem, ki mu je pomembna funkcijska vrednost jezika kot sporazumevalnega sredstva na določeni stopnji razvoja jezikovne skupnosti. Treba je poudariti, da je pomen pojma knjižni jezik v zvezi z naslednjimi splošnimi pomeni:

1. ena osnovnih funkcij knjižnega ali standardnega jezika je, da omogoči sporazumevanje med ljudmi s preseganjem omejitev neknjižnih zvrsti: narečij in pokrajinskih pogovornih jezikov;
2. ena osnovnih lastnosti knjižnega jezika je, da njegova pravilnost temelji na notranji ureditvi, ki izhaja iz političnih in kulturnih sestavin.

Za razumevanje pomena zunajjezikovnih prvin v obdobjih, ko se je določala zasnova knjižnih jezikov na južnoslovenskem področju, se je treba spomniti na t. i. slovansko jezikovno vprašanje, ki izhaja iz humanističnega vprašanja *Questione della lingua*, ki se je v Evropi prvič zastavilo v obdobju humanizma in renesanse. Gre za različne poskuse osamosvojitve narodnih jezikov in doseganje statusa, ki si ga je že stoletja prej zagotovila latinščina. Ko sta si ta isti status zagotovila italijanščina in nemščina, se je prvič vzpostavil odnos med jezikom in narodom. Status latinščine namreč ni bil zagotovljen zaradi statusa naroda, saj latinščine niso dojemali kot reprezentacijo naroda, ampak je reprezentirala rimokatoliško cerkev, ta pa ji je zagotavljala status jezika.

Povzdigovanje narodnega jezika in njegovo usposabljanje za različne »visoke« funkcije je za južnoslovenske narode zaradi različnih zgodovinskih okoliščin na različne načine postajalo pomembno, predvsem v obdobju od šestnajstega do začetka devetnajstega stoletja, vendar je jedro jezikovnega vprašanja za vse isto (Picchio 1984: 1–2):

The kernel of the "language question", as defined by the major participants in the classical, medieval and humanistic controversies, can be described as the persistent concern of various communities throughout the centuries with two basic problems:

a) Which linguistic medium should become the official and/or literary language of the community? Should public officers and writers use the language actually spoken by the members of the community or should they use another language which would perform the functions of a traditional carrier of religious, philosophical and poetic models?

b) If the local linguistic patrimony becomes the basis for the official and/or literary language, which portions of this patrimony should be generally accepted and what should be rejected as inadequate?

These two aspects of the language questions correspond to the humanistic concepts of dignitas and linguistic norma. The term dignitas refers to the appropriateness of a language to perform religious, social or literary functions. This appropriateness depends on the technical sophistication of this language and its established use among scholars and cultivated people. [...] The norma, on the other hand, may depend either on the imitation of preexisting models such as the paradigmatic structures of "classical" languages or on the acceptance of a certain type of linguistic expression by the law-making parts of the society.

Ko so bili južnoslovanski narodi na začetku 19. stoletja še večidel nedržavni narodi, sta si kultura in politika pri njih podali roke, tako da sta se v središču politične pozornosti pojavila narodni jezik in narodna zgodovina (Pogačnik 1977: 100). Narodni jezik je logična izbira, vendar se razlike med Kopitarjevim in Gajevim stališčem o veljavnosti lastne narodne in kulturne (literarne) zgodovine ter zgodovine širše južnoslovanske skupnosti kažejo že pri odločitvi, kateri del lokalnega/pokrajinskega jezikovnega sistema je treba sprejeti in kateri je treba zavrniti. To nasprotje je povzročilo razlike med njunima konceptoma, ki po eni strani temeljita na »čistem narodnem jeziku« in po drugi na »izobraženem jeziku visoke književnosti«.

3 Kopitar

Če omenim samo znano oceno Jakoba Grimma, enega najimenitnejših filologov devetnajstega stoletja, iz leta 1836 o Kopitarju, ki ga imenuje »monstrum scientiarum« in »der Gelehrte, der allen heutigen Slawisten vorangeht«, je že to priča njegovega izrednega mesta v tedanji porajajoči se slavistiki.

Vemo, da je bil v Kopitarjevem času, kot tudi v obdobju ki mu je sledilo, Dunaj (in ne Ljubljana ali Zagreb) ne le središče slavistike kot vede o slovanskih narodih in jezikih, njihovi zgodovini, sodobnosti in kulturi, temveč tudi stičišče strokovnjakov iz celega sveta. V tej luči je Kopitarjevo bivanje na Dunaju (posebej njegove časti cenzorja za slovanske jezike, novogrščino in romunščino, in imenovanje za skriptorja, kustosa in na koncu dvornega svetnika v dvorni knjižnici) bilo predvsem politično obarvano, zagotovo pa je po odhodu iz Ljubljane najbolj vplivalo na njegove poglede.

Na Dunaju se je seznanil s številnimi predstavniki balkanskih narodov, največ z Grki in Srbi,⁵ ki so imeli tedaj na Dunaju razvito meščansko in razumniško plast. Ker je bil to predmet njegovih praktično-spoznavalnih interesov, se je sestajal z njimi v priljubljenem lokalu Pri belem volku (Zum weißen Wolfen, danes hotel Austria, Wolfengaße 3), kjer se je izoblikovalo omizje, namenjeno pridobivanju praktičnih informacij o balkanski filologiji, in v katerem se je Kopitar naučil serbščine, novogrščine, romunščine ter osnov albanščine. To omizje je kmalu preraslo v amibiciozen krog zgodovinarjev, filologov in publicistov, ki so si izmenjavali misli in kovali načrte. Kopitar je v to gostilno vabil najimunitnejše ljudi svojega časa, predvsem tiste, ki so bili zaslužni za slovansko filologijo. Med njimi so bili tudi Dobrovsky, Palacky, Šafařík in Jungmann.

Naj poudarimo, da sta Kopitar, ki je leta 1808 napisal slovnico, in Kopitar, ki se je proti koncu življenja aktivno bojeval proti ilirizmu in je Gaja doživljal kot izdajalca, dve zelo različni osebi, predvsem glede izkušenj pa tudi glede sprejemanja lastnega mesta in podobe v javnosti. Pri branju njegovih tekstov in posebej njegove korespondence ni mogoče spregledati vtisa, da je proti koncu življenja (ko se v tridesetih letih devetnajstega stoletja začenja največji razmah ilirizma na Hrvaškem) pričakoval, da mu bodo prisluhnili vsi v vseh slovanskih deželah in na neki način »ubogali« njegovo avtoriteto. To se ni zgodilo.

Nasprotniki Kopitarju v domovini (Čop in Prešeren v Ljubljani) in v tujini (Gaj v Zagrebu) imajo isti izvor. Kopitar je, izhajajoč iz prirodoslovne izobrazbe in načina razmišljanja, upošteval pozitivizem, v okvirih katerega je vzpostavljena zveza med jezikom in duhom naroda na ta način, da je v izoblikovanju knjižnega jezika treba vzeti samo tisto, kar ima korenine v organski resničnosti, in je treba zavrniti vse, kar je kulturno pogojeno. Nesporazumi so nastajali predvsem glede razumevanja kulture in tradicije. Kopitar je v svoji slovnici kot ideal postavil »poplemeniteni ljudski jezik«, vendar ga ni sprejel ne v Prešernovi izvedbi ne v Gajevi verziji, ki se je zavzemala za »knjižni jezik, s pomočjo katerega se odpira izvir prekrasnih ljudskih pesmi in neprecenljiv zaklad več kot štirideset izvrstnih pisateljev iz Dubrovnika, ki je naša Atena in starinska tradicija, do katere imamo naravno pravico«.

Mladi Kopitar predstave o slovanskih narodih in jezikih v predgovoru slovnici prevzema od drugih, predvsem od Schlötzerja in Dobrovskega,⁶ po čigar klasifikaciji so narečja slovanščine kot enega jezika (Izbrano delo 1973: 17–18):

⁵ Največ zanimanja je Kopitar posvečal srbskemu vprašanju, ki je bilo pomembno ne samo za usodo njegovega karantansko-panonskega koncepta, ampak tudi za njegovo idejo o slovanskih narodih, ki so na začetku svoje kulturne zgodovine, ki naj bi jo on (Kopitar) usmerjal.

⁶ Njegova opredelitev za raziskovanje slovanske zgodovine se razbira že iz znanega prvega pisma J. Dobrovskemu v Prago 30. 3. 1808: »*Pet let, odkar sem se seznanil z nekaj Vašimi spisi,*

1. *Ruščina*.
2. *Poljščina* s šlezijščino v ciesyznski kneževini.
3. *Ilirščina* po različnih narečjih, kakor so bolgarsko, rajciško-srbsko, bosensko, slavonsko, dalmatinsko, dubrovniško.
4. *Hrvaščina* s slovenščino na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.¹⁴
5. *Češčina* z moravščino, šlezijščino in opavščino in slovaščino na zgornjem Ogrskem.

Šele ko v opombi 14 navaja: »Ob podrobni raziskavi se bo morda pokazalo kaj drugače,« pokaže, da se ne strinja z učiteljem in da je tukaj začetek ne samo njegove karantansko-panonske teorije, ampak tudi zanikanja veljavnosti in vrednosti ilirskega imena in koncepta.⁷

Leta 1922, ko v *Jahrbücher der Literatur* ocenjuje *Institutiones* svojega učitelja Dobrovskega, izrablja priložnost in navaja svojo delitev južnoslovanskih narečij, ki naj bi bila samo tri – »Bulgarisch, Serbisch (Illyrisch), und Slowenisch« (*Kopitarjevi spisi* 1945: 201–02):

Den nur drey, von einander in Grammatik und Lexikon hinlänglich verschiedene südslawische Dialekte gibt es; welche aber zu allgemeiner Zufriedenheit zu benennen, wegen der partiellen Nationalansprüche schwer ist. Der Katholische Illyrier will kein Serbe heißen, der Kroat und Krainer kein Windischer (Slowene) etc.

Wir wollen mit Niemand streiten, und sind bereit, treffendere Namen von jedem anzunehmen, der sie uns anzugeben weiß.

Illyrier z. B. würde wohl auch der Serbe sich gefallen lassen: aber der Name ist nicht genetisch, sondern nur geographisch, so lange die neuere Kritik die alten Illyrier nicht für Slaven gelten (nicht der Grenzkroate, der Illyrier ist), bedenke, daß er noch nicht dreyhundert Jahre lang, nur geographisch, so heißt, und bis dahin selbst geographisch zu den Windischen (Slowenen) gerechnet ward, wohin er auch, der Sprache nach, immer gehört. Selbst Slavonien, wiewohl jetzt meist mit illyrischen Flüchtlingen bevölkert, ist nur ein Theil des alten windischen Landes, daher ihm auch der Name geblieben.

Das wahre Kroatien ist nach aller Geschichte nur im Süden der Kulp, unbestimmt wie tief hinein in Bosnien, Dalmatien und Istrien zu suchen. Und da in diesen Gegenden die Sprache weder in Grammatik, noch im

občudujem, spoštujem in imam rad Vašo visokost kot edinega slavista, ki stoji na isti ravni z možmi, kakor so Adelung, Schlötzer in podobni. Moja življenjska želja bi bila, da se nekaj let ob Vaši pomoči, mojster, pripravljam, potem pa pridem v bogato knjižnico, morda v cesarsko na Dunaj, in slavistični zgodovini postanem to, kar je Muratori italijanski – enako živo bi me seveda zaposlovalo tudi raziskovanje slovanskih jezikov.«

⁷ Kopitar je v tem času star 28 let in Gaj, ko piše *Kratko osnovo*, samo 17 let.

Lexicon sich bedeutend genug von der serbischen unterscheidet, so könnte man in diesem Sinne für Serbisch auch sagen Kroatisch, wie es der Reformator Truber und seine Zeitgenossen um 1560 wirklich thaten (denn die Sprache in Trubers kroatischem neuen Testamente etc. ist die nämliche, wie in seinem serbischen; nur die Schrift ist in dem erstern glagolitisch, während sie im serbischen cyrillisch ist).

Znano je Kopitarjevo mnenje, po katerem Hrvatov kot etnične skupine v današnjem pomenu ni, zato ker Hrvate kajkavce povezuje s slovensko etnično skupnostjo (morda prvič javno v pismu Žigi Zoisu 18. 10. 1809, ko piše, da je provincialni Hrvat Slovenec po zgodovini in slovnici) in slavonsko narečje s srbsko etnično skupnostjo (Pogačnik 1977: 181):

Kopitar na današnjo Hrvaško ni gledal z upravnega, etničnega in tradicijsko-mentalnega vidika, marveč se je problemu bližal z izključnim zgodovinskim in jezikovnim kriterijem. Zato je o kajkavcih pisal tudi takole: »provincialnih Hrvatov ne smemo pustiti, da postanejo Hrvati. Oni so Slovenci v ožjem pomenu besede [...] Samo jezik odloča; jezika in zgodovine se je držal poročevalec« (v sestavku Slavische Sprachkunde).⁸

Zelo je zanimivo na koncu primerjati omenjena stališča s seznamom knjig (Kopitar 2000: 37), ki jih je Kopitar imel v svoji osebni knjižnici, v kateri najdemo skoraj vsa dela tradicionalne hrvaške leksikografije z ilirskim imenom v naslovu – petjezični *Dictionarium* (1595) Fausta Vrančiča, *Dictionarium Illyricum* (1649) Jakova Mikalje, *Dizionario italiano-latino-illirico* (1728, 1785) Ardelia Della Belle, *Gazophylacium, seu latino-illyricum onomatium aerarium* (1740) Ivana P. Belostenca in na koncu *Lexicon latino-italico-illyricum* (1801–1810) Joakima Stullija. Treba je omeniti, da med »ilirskimi« tiskanimi deli ni najti Gajeve *Kratke osnove*, kar lahko razglasimo kot tipično, najdemo pa v njegovi knjižnici znameniti politični spis *Disertatia iliti Razgovor* grofa Janka Draškovića, v katerem se avtor ne zavzema samo za politično združitev vseh »ilirskih« Slovanov, temveč tudi za skupen ilirski knjižni jezik na podlagi štokavskega dialekta ijekavske variante. Iz tega sklepamo, da je Kopitar premišljeval o ilirskem vprašanju in ga zase rešil, vendar na način, ki je nasprotoval Gaju in hrvaškimi ilircem.

4 Kopitar in Gaj

Čeprav so ga pogosto nekritično prikazovali kot preroka, je Gaj dejansko nadaljeval tisto, kar so začeli drugi pred njim. Njegovi predhodniki so bili

⁸ Samoumevno je, da Gaj tega ni mogel sprejeti zato, ker je njegov koncept od začetka vključeval vse južne Slovane, ki jih je skušal pridobiti za skupni knjižni jezik in za skupno ilirsko identiteto, vendar nikoli na škodo hrvaške identitete in državotvorne pravice.

predvsem tisti, ki so zastavili ali nadaljevali slovanofilsko tradicijo, ki se je v moderni obliki prvič pojavila v renesančnem in baročnem obdobju. Med najbolj znamenitimi intelektualci, ki so pred Gajem domnevali, da je za slovanski svet pomembno sprejemanje medsebojne povezanosti kot skupne vrednosti, so bili Vinko Pribojević, Mavro Orbini, Juraj Križanić in Pavao Ritter Vitezović. O tem govori tudi Banac (1991: 50):

Da nije bilo drugih prepreka (vjera, državne tradicije i, u manjoj mjeri, jezik), ilirsko rješenje moglo je doista dovesti do nacionalnog okupljanja svih južnih Slavena, uključujući čak i Bugare, koje ilirci nisu zanemarili u svojim proračunima. Međutim, u smislu praktične politike ilirci nisu mogli napustiti svoje hrvatsko određenje, koje je jedino moglo ozakoniti stara hrvatska municipalna prava u ustavnoj borbi s Ugarskom. Unatoč tome, Gaj i njegovi suradnici, od kojih su većina bili rođeni kajkavci, nadali su se da će Gajev novi latinični sustav, zasnovan na češkim dijakritičkim znakovima, te napuštanje književnosti i narječja njihova zavičaja u korist štokavštine, pomoći pri ujedinjenju svih južnih Slavena oko njihovog najreprezentativnijeg jezičnog medija.

Kot je Kopitar v mladosti visoko ocenjeval Dobrovskega in ga upošteval kot svoj vzor, je na podoben način Ljudevit Gaj, ko je kot sedemnajstletni mladenič objavil knjigo *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*, kot motto navedel naslednji odlomek iz Kopitarjeve slovnice:

Nesrečna, vu osamñenosti perveh pisoznancev začetek imajuća nesložnost (vu pisañu) vsakomu Slavenstva ĩubiteĽu zlovoĽnost, ili serdu zrokuje, a navukožeĽnoga strañskoga preplašuje, ona je naj vekša zjediñenoga napreduvaña diačke polovice (Slavov) od ñe sebi samoj nesrečno načiñena preprečka. Vučeni vsakoga našeh narečij (dialekt.) zajedno tužiju se zverho tak hman običajja: važnost i potrebnost jednosličnoga pravopisaña očivesta je; stara ništaria na nikakov drugi temelĽ nevupira se, nego na navadu malo-ktereh slavenskog zaradostnikov (dilettant.), koji svoje malo (mozbit i veliko) narodoĽubje vekšemu istinitomu naj alduju: zaradostnikov reko; ar narod malo al nikaj ne čteje, a jošće meñe piše.

Iz Kopitara Slovnice. 1808. str. XXVII.

Odpovedujoč se tradiciji pisne norme kajkavske Hrvaške, si je Gaj na politični ravni na samem začetku prerodnega gibanja za svoj koncept želel pridobiti vse južne Slované. Ko je ugotovil, da tega ne bo mogoče uresničiti, se je osredotočil samo na vse Hrvate, kar se da prebrati šele v *Proglasu* 6. 12. 1836, s katerim je v svoj časopis uvedel uporabo štokavščine in ilirskega imena:

U Ilirii može samo jedan jezik pravi književni biti, njega netražimo u jednom mjestu, ili u jednoj državi, nego u cěloj velikoj Ilirii. Němci složili su svoj književni jezik iz svih narječjah cěle Germanie; a Taliani izveli su svoju sladku reč iz svih narječjah cěle Italie. Naša slovnica i naš rečnik jest

čitava Iliria. U tom velikom vertu (bašči) imade svagdē prekrasnoga cvētja, saberimo sve što je najbolje u jedan věnac, i ov naroda našega věnac nikada nepovene; nego će se u napredak sve obilatje i krasnie razvijati i kititi.

Kopitar, ki je svojo slovnico objavil še pred Gajevim rojstvom in ki je do tedaj že več kot dvajset let sodeloval z Vukom S. Karadžićem na povsem drugačnem konceptu, se s temi stališči ni mogel strinjati. Razlike med njunima konceptoma se kažejo na treh ravneh:

1. na politični, zato ker Kopitar kot zastopnik avstroslavizma in visok administrativni uslužbenec v avstrijski monarhiji z odličnimi zvezami ni mogel podpreti Gajevega političnega koncepta osamostojitve;
2. na jezikovni, zato ker je prevzem štokavščine in ilirskega etnika, čeprav je šlo samo za politično poimenovanje, Kopitar imel za umetni jezik, ki se ni vklapljal v njegov koncept »čistega narodnega jezika«;
3. na narodnostni, zato ker se je hrvaška narodna skupnost integrirala okrog Gajevega jezikovnega koncepta, ter je bilo jasno, da kajkavsko območje, ki je s svojim plemstvom že stoletja nosilo hrvaško državnost, ni del Kopitarjevega karantansko-panonskega koncepta, češ da je sestavni del enotne hrvaške narodnosti v današnjem obsegu in pomenu.

Ko premišljujemo o avstroslavizmu in ilirizmu kot odgovoru na germanizacijo in madžarizacijo, se je treba zavedati, da ti koncepti niso nikoli bili enotno razumljeni. Avstroslavizem, ki ga je zagovarjal tudi Kopitar, je do konca, ampak v drugačni smeri razvil František Palacký, poznan po svojem pismu frankfurtskemu parlamentu, v katerem zahteva spremembo vloge Slovanov v monarhiji, in potem še Antonin Žalud-Vysokomytsky, ki je leta 1848 napisal zgodovino češkega naroda, v kateri je med drugim dokazoval škodljive vplive rimskokatoliške cerkve na svobodo, vzgojo in splošen napredek češkega naroda (Gantar Godina 1994:10–11). Ilirizem se je po političnem smotru razlikoval od takega avstroslavizma in je bil ravno nasproten Kopitarjevi različici.

Na podlagi takih stališč je povsem razumljiva Kopitarjeva odločitev za »čisti narodni jezik«, ki izhaja iz mnenja, da sta kulturna in literarna zgodovina južnih Slovanov nepomembni in da so Slovani na začetku svoje kulturne zgodovine ter da jih je potrebno in možno pravilno usmerjati. Po drugi strani nadaljuje ilirsko usmeritev nauk Jana Kollárja, za katerega so ilirska narečja vsa narečja južnih Slovanov. Na podlagi tega se razvija povsem jasna vizija: potrebno je urediti en knjižni jezik od Jadranskega do Črnega morja. Samoumevno je, da ni mogoče vsega uvrstiti v knjižni jezik, saj sta knjižni jezik in jezikovni standard vedno izbira. Zato so na podlagi dveh kriterijev, ki nasprotujeta Kopitarjevim, izbrali narodno (štokavsko) podlago ilirskega knjižnega jezika – gre za večinski jezik, vendar predvsem za jezik knjižne tradicije, ki se upošteva kot vrednota. To pa je, kot je navedel že grof in preroditelj Janko Drašković, ne le jezik

pomembnih knjig, ampak tudi jezik Dubrovnika (kot slovanske Atene) in njegove književnosti (*Programski spisi* 1997: 97–98):

Ja odaberem za moj razgovor naški jezik, želeći dokazati da mi narodnog jezika imademo u kojemu sve izreći moguće jest što srdce i pamet zagteva. Dijalekta pako ovoga, kao običnoga u pismoznanju starinskomu, i kao punijega, izvolio jesam. Priložena tabela dokazuje da on i najhodniji jest u Slavo-Hrvatih, kao narodu naših kraljevinah. On mora i najpraviji biti, jere ga Slavonac, krajišni Hrvat, Primorac, Prikupnik, Dalmatinac, Bosanac, Crnogorac i oni Hrvati koji se Wasser-Kroaten zovu i po Mađarske zemlje razasuti jesu, jednako govore. Sve knjige starije koje u Zagrebu, Požege, Splitu, Mletkih i Dubrovniku utišnjene jesu, i mašna knjiga senjske i drugih primorskih biskupijah, sve u istomu dijalektu liepo pisane jesu, i jere ovoga dijalekta nigdo prebivajući u drugom kotaru ne promini, đe protivno, oni pomiešanoga dijalekta, govoreći, svojega odmar kao manje krasnoga s ovim promine, kad ga se nauče, kao ja, koji u Zagrebu rođen jesam.

Sprejemanje navedenega koncepta, ki ga Gaj ni samo izpeljeval, ampak tudi osmišljaj in utemeljeval, v realpolitičnem smislu ni pomenilo samo ovire, marveč tudi končno razveljavitev Kopitarjevega panonsko-karantanskega koncepta, s katerim je hotel na svoj način rešiti etnično vprašanje južnih Slovanov.

5 Sklep

Če bi Kopitarjev in Gajev koncept analizirali brez vedenja o pogojih, v katerih sta živela, bi bilo treba ugotoviti, da je med njima nekaj skupnih sestavin (med katere sodi izrecna želja po večjem slovanskem sodelovanju, po skupnem jeziku, posebej po enotnem pravopisu). Kot kaže gradivo, so razlike v stališčih nastajale in naraščale v teku njunih življenj, po mojem mnenju predvsem zaradi različnih državnopravnih okoliščin, v katerih sta živela slovenski in hrvaški narod v tem obdobju, in posebej zaradi razlik med Kopitarjevo in Gajevo pozicijo v ožji in širši skupnosti. Prvi je sodeloval s tedanjimi evropskimi velikani, morda tudi zato, ker je bil vplivna osebnost v monarhiji (čeprav je bil zelo osamljen, ko je zastopal etnična in »domoljubna« vprašanja, tako v domovini kot zunaj nje), drugi pa je zapustil redno službo zato, da bi deloval kot preroditelj, ustanovil časopise in tiskarno ter je večinoma deloval s pomočjo širokega kroga somišljenikov. Podobi slovenskega in hrvaškega knjižnega jezika, uveljavljeni na podlagi njunih konceptov, se zato v veliki meri razlikujeta.⁹

Na koncu bi rada samo opozorila na še eno pomembno vprašanje, saj za odgovor nanj ni več prostora in naj ostane za prihodnje raziskave. Gre za odnos

⁹ Zaradi omejitve prostora o tem ni mogoče govoriti ob tej priložnosti, bo pa objavljeno v dodelani obliki v knjigi o primerjalni zgodovini južnoslovanskih jezikov.

med jezikovno standardizacijo in identifikacijsko močjo družbe v zgodovinskem kontekstu, ko se je pojavila trojica Kopitar, Gaj in Karadžić. To da so vsi trije živeli v avstrijski monarhiji, za pričujočo temo ni enakovredno dejstvo, saj sta Kopitar in Karadžić večji del svojega aktivnega življenja prebila na Dunaju, kjer sta objavljala v nemščini, Gaj pa je (razen nekaj zgodnjih spisov) skoraj vse, kar je napisal, objavil v hrvaščini v lastnem časopisju, bil pa je tudi izredno prepričljiv govornik, s čimer je utegnil vplivati na veliko število ljudi. Zaradi tega pri Kopitarjevih in Karadžićevih dejavnostih ne smemo spregledati njunega odnosa do nemščine ali vsaj do cerkvene slovanščine kot »visokih« jezikov, kot pri Gaju, ki se je aktivno ukvarjal z uveljavitvijo ilirskega/hrvaškega jezika, ne smemo spregledati želje po osamosvojitvi naroda na podlagi veljavnosti samostojnega jezika. V tem kontekstu je treba še enkrat spregovoriti o odnosu med pojmovanjem in poimenovanjem južnoslovanskih knjižnih jezikov ter njihovi konceptualizaciji v primerjavi z ostalimi jeziki, ki stopajo na evropsko sceno v tem času.

Viri

Ljudevit Gaj. *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña*. Facsimile. Zagreb: Cymelia Croatica, 1983.

Jerneja Kopitarja spisov II. del. Srednja doba. Doba sodelovanja v »Jahrbücher der Literatur« 1818–1834. Prir. dr. R. Nahtigal. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1945.

Jernej Kopitar, Matija Čop. *Izbrano delo*. Izbral in uredil Janko Kos, prevedel Janko Moder. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973.

Jernej Kopitar. *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn, 1808.

Pisma Dobrovškago i Kopitara: v povremennom porjadke. Trud I. V. Jagiča. Sanktpetrburg': Tipografija Imperatorskoj akademii nauk, 1885.

Pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828–1850). Sabrao dr. Velimir Deželić. Zagreb: Tiskom Dioničke tiskare, 1909.

Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda. Prir. Miroslav Šicel. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.

Bibliografija

- Ivo Banac. *Hrvatsko jezično pitanje*. Prevedel Ivan Matković. Zagreb: Most, Croatian Literature Series vol. 6, 1991.
- Irena Gantar Godina. *Neoslavizam in Slovenci*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Oskar Halecki. *Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe*. New York: The Ronald Press Company, 1952.
- Josip Horvat. *Ljudevit Gaj: Njegov život, njegovo doba*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975.
- Ljudevit Jonke. Ljudevit Gaj kao višestruki pobjednik. *Jezik* 1975/23: 67–79.
- Jernej Kopitar in evropska znanost v zrcalu njegove zasebne knjižnice: Vodnik po razstavi*. Ljubljana: NUK, Mestna galerija, 2000.
- Goran Pavlič, Anita Peti-Stantić, Vlasta Erdeljac. Nacionalni identitet kao jezični identitet. Referat na konferenci HDPL v Splitu 2006. V tisku.
- Jože Pogačnik. *Jernej Kopitar*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977 (Znameniti Slovenci).
- Riccardo Picchio, Harvey Goldblatt (ur.). *Aspects of the Slavic Language Question*. New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies, 1984.
- Rosita Rindler Schjerve (ur.). *Diglossia and Power, Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. New York, Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.
- Zlatko Vince. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2002 (tretja izdaja).
- Sue Wright. *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*. New York: Palgrave Macmillian, 2004.